

PREGLED ISTORISKIH RADOVA U ZBORNIKU MATICE SRPSKE
(ZA DRUŠTVENE NAUKE), Novi Sad 1951 — 1958.

U Historijskom zborniku je dosada prikazan samo prvi broj Zbornika Matice srpske (HZ V, 1952). Prema tome, od toga prvog prikaza deli nas sedam godina. Naravno, u tom periodu Zbornik Matice srpske se razvijao i razgranao svoju delatnost do te mere da on danas uživa glas jedne dosta dobre stručne publikacije u kojoj je objavljeno mnogo članaka, rasprava i priloga istoriske prirode iz gotovo svih perioda naše prošlosti. Ako, sem toga, napomenem da se pojedini istoriski radovi odnose u većoj ili manjoj meri i na neke probleme hrvatske istoriografije, onda se nadamo da će ovaj informativni pregled imati korisnu ulogu.

U Zborniku 2 ističemo pre svega podužu raspravu N. Radojčića, *Oblik prvih modernih srpskih istorija*, u kojoj su izneseni razlozi zbog kojih su prva moderna istoriska dela o srpskoj prošlosti pisana u obliku rodoslova. Pisac je dosta opširno obradio strane pokušaje obrade srpske istorije u obliku rodoslova, među kojima se posebno ističu radovi Dikanža i Marsilija, ali nije zanemario ni naše pisce koji su svoja shvatanja srpske istorije zasnivali skoro isključivo na rodoslovima. S obzirom na veliki značaj rodoslova u razvitku srpske istoriografije, pisac je ovu raspravu zaključio sledećim rečima: »Rodoslovna karika u razvitku srpske istoriografije veoma je važna, i ona je u svoj svojoj složenosti morala biti razjašnjena, kako bi se tok razvoja cele naše istoriografije mogao ispravno shvatiti i pravično oceniti«. U članku P. Skoka, *Toponomastika Vojvodine*, dokazana je neodrživost teze B. Jankulova o mađarskom poreklu nekih toponima, hidronima, oronima i antroponima u Slavoniji i Vojvodini, koju je pomenuti pisac izneo u članku *Oslobođenje Vojvodine od Turaka i stanje njeno posle oslobođenja* (Zbornik 1). M. Kolarić je izneo kratak pregled umetničkog stvaralaštva Z. Orfelina u članku *Zaharije Orfelin — crtač, kaligraf i bakrorezac*, napominjući da je Orfelin značajni kulturni radnik XVIII v., ali da je on u naše vreme skoro zaboravljeni umetnik.

Osobito je bogat istoriskim radovima Zbornik 3. Ovde ćemo na prvom mestu pomenuti članak M. Kostića, *Nekoliko idejnih odraza Francuske revolucije u našem društvu krajem XVIII i početkom XIX veka*, jer je u njemu izneseno nekoliko rečitih primera o uticaju ideja Francuske revolucije u našim zemljama od kojih ćemo ovde pomenuti samo dva značajnija primera: istupanje Jakova Sećanca na Temišvarskom saboru 1790 i Slovo Bože Grujovića povodom osnivanja Praviteljstvujušćeg sovjeta u doba Prvog srpskog ustanka. Članak M. Jovanovića, *Jedan pionir socijalizma u Vojvodini*, sadrži ne samo biografske podatke o Hrani-slavu-Branku Mihajloviću, jednom od prvih socijalista u Vojvodini, nego i dosta opširan osvrt na njegovu raspravu *Pozitivna načela socijalizma*. Interesantan je članak B. Vraneševića, *Miletićeva Zastava o socijalističkom pokretu*, u kome ima dosta korisnih podataka o reagovanju Zastave na pojedine događaje iz istorije

socijalističkog pokreta u našim zemljama i u svetu u drugoj polovini prošlog veka. Među priložima pomenućemo rad M. Kostića, *Pokušaj komandanta Petrovaradinskog Šanca Sekule Vitkovića da 1741 zaustavi trgovinski razvoj mesta*, i kratki prilog A. Lebla, *Nekoliko primera o borbi između komunista i policije 1921 i 1929 godine*. Ipak, najznačajniji u ovom broju Zbornika je rad J. Savkovića, *Borba Srba Vojvođana za svoju teritorijalnu i političku samostalnost*, čiji je drugi deo objavljen u Zborniku 4. Ovaj rad je zapravo plod dugogodišnjeg proučavanja borbe vojvođanskih Srba za teritorijalnu i političku nezavisnost, što je piscu omogućilo da zaključi kako u Vojvodini »ideja narodne i državne samostalnosti nikada nije iščezavala«. Drugi deo ovoga rada u kome je obrađena istorija vojvođanskih Srba u drugoj polovini prošlog veka ima poseban značaj, jer je baš taj period vojvođanske istorije dosada najmanje obrađivan u našoj historiografiji. Iz ovog broja Zbornika pomenućemo još dva članka: S. Josifovića, *O Banatskom almanahu Dimitrija Tirolca*, i P. Slankamenca, *Jovan Sterija Popović — tvorac prvog zakona o školama u Srbiji*.

Uvodni članak S. Benovića, *Sremski trgovci i Prvi srpski ustanak do 1809 godine*, u Zborniku 5, obrađuje vrlo interesantnu materiju o ustaničkim vezama sa sremskim trgovcima. Međutim, ne bi se moglo reći da je piscu uspelo da potpuno rasvetli suštinu i karakter pomenutih veza. Članak V. Vučkovića, *Vojvođansko pitanje u odnosima između Srba i Mađara od 1868 godine*, predstavlja dosta uspešan pokušaj obrade jednog složenog problema vojvođanske istorije, koji je duboko zadirao u odnose Austrije i Kneževine Srbije u pomenutom periodu, što se može zaključiti iz sledećih reči grofa Andrašija: »Srpski elementi sa ove i one strane Dunava uvek utiču jedni na druge, i jedini način da se stane na put uticaju Srba na ovdašnje (ugarske) Srbe može biti taj da se naš sopstveni uticaj zavede u Srbiji«. Ovdje takođe ističemo sledeće priloge: Lj. Ivančević, *Matične knjige sela Beške iz druge polovice XVIII veka*, D. Popović *Statut za hrvatsko-slavonsko-banatsko-srpsku Vojnu granicu od 7 maja 1850*.

U Zborniku 6 na prvom mestu treba istaći poduži članak D. Popovića, *Vojvođanski gradovi u buni 1848-49, Novi Sad u 1848-49 godini*. Pisac je solidan poznavalac revolucionarne 1848-49 godine i pokreta vojvođanskih Srba u toj revoluciji. U ovom radu on je iskoristio, sem poznate Timove zaostavštine, i dosada nepoznatu dokumentaciju iz Arhiva Matice srpske o revolucionarnim događajima u Vojvodini i Novom Sadu tako da će ovaj rad, iako se odnosi samo na Novi Sad, dobro doći onima koji proučavaju revoluciju 1848-49. U članku Lj. Ivančevića, *Ekonomska borba Srba i Nemaca u radovima Radoslava Markovića*, istaknuta je velika Markovićeve uloga u razotkrivanju karaktera i suštine ekonomske borbe Srba i Nemaca krajem prošlog veka. Zapravo, pisac smatra da su Markovićeve monografije *Indija i Pravoslavna srpska parohija u Indiji krajem 1900 godine* ukazale na značaj ekonomskog podizanja našeg stanovništva u Vojvodini koje je bilo ugroženo ekonomskom penetracijom nemačkog kolonističkog stanovništva u pojedinim vojvođanskim mestima. Napominjemo kao značajnije priloge: R. Paulović, *Borba kaločkog nadbiskupa Petra Varadija za Petrovaradinsku tvrđavu*, i A. Lebl, *Nekoliko dokumenata o borbi između komunista i policije u Vojvodini*.

U vezi sa proslavom 150-godišnjice Prvog srpskog ustanka, svi radovi u Zborniku 7 obrađuju najraznovrsniju problematiku ustaničkog doba. U dosta obimnom

i značajnom članku S. Gavrilovića, *Seljački pokret u Sremu u doba Prvog srpskog ustanka*, istaknuto je da »nekoliko seljačkih pobuna u Vojvodini vremenski koincidira sa Prvim srpskim ustankom«. U ovom slučaju pisac je obratio posebnu pažnju Ticanovoj buni koju je zaista svestrano osvetlio, jer je ukazao na njene uzroke, tok i svršetak. On je na isti način obradio i Krušičku bunu. Naravno, uticaj Prvog srpskog ustanka na pomenute bune je neosporan, ali »bez pravih saveznika i bez značajnije pomoći ustaničke Srbije seljaci u Vojvodini nisu mogli sa uspjehom da završe borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje«. U članku K. Milutinovića, *Iz istorije Novog Sada u doba Kočine krajine i Prvog srpskog ustanka*, obrađene su veze Novog Sada i Kočine krajine. Čini nam se da je u ovom članku ipak značajnije poglavlje u kome su obrađene veze Novog Sada i Prvog srpskog ustanka. Naime, pisac je baš u ovom poglavlju izneo i uspešno obradio vrlo značajni moralno-politički i materijalni doprinos Novog Sada oslobodilačkoj borbi srpskog naroda početkom XIX veka. Rasprava A. Lebla, *Shvatanja Benjamina Kalaija o Pravom srpskom ustanku*, je vrlo interesantan i koristan prilog izučavanju shvatanja predstavnika jedne strane istoriografije ne samo o Prvom ustanku, nego o još nekim značajnijim događajima naše novije istorije. U kratkom članku S. Gavrilovića, *Austrija i pitanje vojvođanskih dezertera i prebega u vreme Prvog srpskog ustanka*, obrađen je jedan specifičan način doprinosa vojvođanskih Srba ustaničkoj borbi u Srbiji i nastojanja austrijskih vlasti da onemoguće učešće svojih podanika u srpsko-turskim borbama. Članak D. J. Popovića, *Sava Tekelija prema Prvom srpskom ustanku*, ima informativno obeležje; u njemu je obrađeno nastojanje Save Tekelije da na poseban način olakša vođenje ustaničke borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje. Među prilogima, koji se također svi odnose na problematiku Prvog ustanka, pomenućemo sledeće: R. Paulović, *Sudbina srpskih izbeglica posle Prvog srpskog ustanka prema aktima Slavonsko-sremske generalne komande u Petrovaradinu*; K. Petrović, *Prvi supski ustanak i Sremski Karlovci*, i S. Gavrilović, *Dva priloga proučavanja Krušičke bune*. Na kraju pomenimo neobično koristan rad Ž. Kumanova, *Bibliografija radova o Prvom srpskom ustanku i Vojvodini*.

U Zborniku 8 nalazi se članak M. Kostića, *Ideološki stav Dositeja Obradovića prema jezuitima, iluminatima i masonima*, a od priloga vredni su pomena: J. Savković, *Srpski pokret 1848-49 godine prema dokumentaciji Josifa Tima*, i A. Lebl, *D-r Kosta Iskruljev o jugoslavenskim zemljama*.

Naredni broj Zbornika mnogo je bogatiji od prethodnog. Zapravo, u Zborniku 9 nalazi se na uvodnom mestu članak V. Vučkovića, *Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici*. U ovom članku iznesen je kratak pregled nastojanja srbijanskih vodećih političara u XIX veku da iskoriste Granicu u zamašnim nacionalno-oslobodilačkim planovima, što je zbog određenih razloga zauvek ostalo neostvareno. U članku N. S. Martinovića, *Valtazar Bogišić i Ujedinjena omladina*, izneseni su podaci o Bogišićevoj delatnosti na ostvarenju programa Ujedinjene omladine srpske, o čemu je dosada bilo malo poznato. Rasprava A. Radenića, *Srpske građanske stranke prema socijalističkom pokretu u Vojvodini 1903-1914*, ima poseban značaj u proučavanju istorije radničkog pokreta u našim zemljama do Prvog svetskog rata.

U Zborniku 10 prvo mesto zauzima članak S. Josifovića, *Rimski municipium Cibalae*, jedan od retkih radova u Zborniku koji se odnosi na antički period istorije naše zemlje. Pisac članka dokazuje na osnovu mnogih podataka iz dela antičkih autora da današnji Vinkovci leže na mestu nekadašnjeg municipijuma *Cibalae*. Učešće Zemuna u pokretu vojvođanskih Srba u revoluciji 1848-49 obradio je D. Popović u članku, koji se nastavlja iz prethodnih brojeva, *Vojvođanski gradovi u buni 1848—49*. Ovde ćemo pomenuti samo dva značajnija priloga: R. Veselinović, *O knezovima pod turskom upravom u Banatu 1660 i 1666 godine*, i B. Hrabak, *Zapisnik Temišvarskog narodnog veća*.

Članak A. Lebla, *Problemi i zadaci novije istoriografije u Vojvodini*, u Zborniku 11, pretstavlja predavanje održano na godišnjoj skupštini Istoriskog društva u Novom Sadu 20 XI 1955. Sem ovog članka ovde možemo pomenuti članak R. Veselinovića, *Razvitak i unutrašnji život esnafa u Vojvodini*, i prilog R. Paulovića, *Kako je Đura Daničić postao sekretar JAZiU u Zagrebu*.

U Zborniku 12 nalazi se članak S. Stojkovića, *Značaj primene nove decimalne klasifikacije dokumenata u socijalno-ekonomskim studijama (monografijama) o Vojvodini*, u kome se autor zalaže za primenu jednog novog načina u proučavanju prošlosti Vojvodine. Međutim, članak je napisan dosta konfuzno, tako da nije potpuno jasno šta pisac podrazumeva pod novim načinom obrade vojvođanske istorije. Kao sušta suprotnost ovome članku ističe se članak R. Veselinovića, *Tomo Raspasanović (Raspasani) i njegov rad za austro-turskog rata krajem XVII veka*, koji je napisan sa mnogo brižljivosti i metodičnosti. U članku se inače raspravlja o kontroverznom shvatanjima o ulozi i mestu T. Raspasanovića u vreme pomenutog rata. Ovaj broj Zbornika ima nekoliko dobrih priloga, kao npr.: L. Celap, *Držanje Srba-graničara za vreme rusko-turskog rata 1769-1774 godine*; S. Gavrilović, *Novi podaci o Ticanu*; S. Gavrilović, *Dokumenta Karlovačkog arhiva o Krušičkoj buni 1808 godine*, i P. Momirović, *Zapisi o Krušičici i buni 1808 godine*.

U vrlo obimnom sadržaju dvoboja Zbornika 13-14 ima nekoliko istoriskih radova, koji se u ovome pregledu ne mogu mimoići. J. Kovačević, u članku *O uvodu Barskog rodoslova*, obrađuje vrlo zamršenu problematiku jednog od najvažnijih izvora za našu srednjevekovnu istoriju. M. Dinić tretira jedno pitanje iz opšte istorije u kratkom članku *Pismo ugarskog kralja Žigmunda Burgundskom vojvodi Filipu*. Ovaj članak ima određeni značaj i za našu istoriju. Sem pomenutih navešćemo sledeće radove: M. Bogdanović, *Život u Kostajničkoj krajini oko 1728*; M. Kostić, *Iz naše socijalno-ekonomske istorije početkom XVIII veka*; R. Veselinović, *Zanatlije i trgovci po Vojvodini krajem XVII i prvih godina XVIII veka*; J. Savković, *Nacrt ustava za Vojvodinu Srbiju 1849 godine*; A. Lebl, *Prve radničke organizacije u Novom Sadu 1873-1886*; S. Marić, *Stari vojvođanski pisci kao naučni izvori*, i Đ. Sp. Radojčić, *Ruvarčevo mesto u srpskoj istoriografiji*. Pedesetgodišnjica naučne delatnosti Nikole Radojčića popraćena je ovde sa nekoliko manjih priloga o njegovom značajnom radu u proučavanju naše prošlosti, a na kraju je iznesen spisak radova Nikole Radojčića (1906-1956).

U Zborniku 15 pomenućemo samo dva istoriska rada: V. Vučković, *Pariski komitet triju narodnosti (1896)*, povodom proslave hiljadu-godišnjice mađarske države, i prilog K. Petrovića, *Statistički podaci o Sremskoj eparhiji u 1750-51 godini*.

Uvodno mesto u Zborniku 16 pripalo je članku A. Lebla, *Politički lik V. Stajića* koji inače pretstavlja predavanje o Vasi Stajiću na svečanoj sednici 27 I 1957, povodom desetgodišnjice njegove smrti. Međutim, ovdje je najznačajniji rad S. Gavrilovića, *Šid i šidsko vlastelinstvo*, koji se produžuje i u tri naredna broja Zbornika. Prvi deo pomenutog Gavrilovićevog rada obrađen je pod naslovom *Šid i Berkasovo pod vojnom i komorskom vlašću (1699-1777)*, drugi deo (Zbornik 17) nosi naslov *Postanak, struktura i ekonomisanje Šidskog vlastelinstva (1777-1848)*, treći deo (Zbornik 18) je obrađen pod naslovom *Zanatlije i trgovci u Šidu za vreme spahijske vlasti (1777-1848)*, a četvrti pod naslovom *Klasna borba na Šidskom vlastelinstvu (Zbornik 19)*. Inače, ovaj rad ima sva obeležja jedne solidno napisane monografije, a s obzirom da je celokupna materija o Šidskom vlastelinstvu iznesena i obrađena na dokumentaciji arhivske prirode, i sem toga materijalistički interpretirana, smatramo da je ovaj rad svakako jedan od najboljih u najnovijoj vojvođanskoj historiografiji. Ovde se još ističu dva priloga: A. Lj. Lisac, *Srpska manastirska i crkvena dobra u Sremu 1941 godine*, i Lj. Nikić, *Pomoć Srba iz Beča srpskom pokretu u Vojvodini 1848. godine*.

U Zborniku 17 ima samo još jedan obimniji istorijski rad: A. Lebl, *Pokret poljoprivrednih radnika u Sremu 1906-1907*. Ovaj rad pretstavlja sastavni deo Lebllove delatnosti na polju proučavanja istorije radničkog pokreta u Vojvodini do Prvog svetskog rata. Što se pak tiče priloga, ovdje ćemo pomenuti samo jedan: J. Savković, *Ferdinand Majerhofer u srpskom pokretu 1848-49 godine*.

Privredna istorija Vojvodine zastupljena je obimnom i interesantnom raspravom S. Mezeija, *Značaj i uloga manufaktura u kapitalističkoj industrijalizaciji Vojvodine*, u Zborniku 18, čiji je drugi deo objavljen pod naslovom *Manufakture u pojedinim granama kapitalističke industrije u Vojvodini (Zbornik 19)*. Na ovom mestu pomenimo također članak M. Tomandla, *Uloga D-ra Konstantina Pejičića u srpskom pokretu 1848-49 godine*, i sledeće priloge: S. Gavrilović, *Pisma iz napoleonovskih ratova 1813—1815*, i K. Firinger, *Prosvjed Zagrebačke županije upravljen caru godine 1861 radi ukidanja srpske Vojvodine*.

U Zborniku 20 prvo mesto zauzima poduži članak J. Mirnića, *Radnički pokret u Subotici do stvaranja Socijal-demokratske partije Mađarske*, u kome je na osnovu svestranog razmatranja ekonomskih i političkih prilika u Subotici u drugoj polovini XIX veka obrađena početna faza u istoriji radničkog pokreta u Subotici. Članak I. Karmana, *Osnovni podaci i neke napomene o slavonsko-srijemskom veleposjedu*, ima posebno značenje, jer baca dosta svetla na jedan značajan problem naše privredne istorije i samim tim omogućava nova pregnuća u oblasti proučavanja slavonske i sremske istorije. Ovde se takođe ističu dva priloga: A. Lebl, *Veze Milorada Popovića i Sabo Ervina*, i A. Krekić, *Štampani katalogi Biblioteke Matice srpske*.

Opširan i doista dobro dokumentovan članak K. Milutinovića, *G. S. Rakovski u Novom Sadu*, nalazi se u Zborniku 21. Autor je izneo više interesantnih

podataka o zanimljivoj i revolucionarnoj ličnosti G. S. Rakovskog, koji je kao bugarski emigrant boravio u Novom Sadu 1856-57 i za to vreme razvio ovde vrlo živu političku delatnost. Članak G. Kemenija, *Lajoš Močari i Srbi*, predstavlja dosta lep osvrt na ličnost Lajoša Močarija koji je bio jedan od najznačajnijih pobornika iskrene mađarsko-srpske saradnje u drugoj polovini prošlog veka. Na kraju, pomenimo ovdje sledeće priloge: S. Gavrilović, *Pravoslavna crkva prema seljačkoj buni u Slavoniji 1742-43 godine*, i T. Krstonošić, *Jovan Skerlić o zemljoradnji i zemljoradničkim zadrugama*.

Nikola Gačeša

ISTORISKI ZAPISI, VI/7 — X/2, CETINJE 1950-1954.

Istoriski zapisi bili su do VIII knj. (1952) organ Istoriskog društva NR CG, a od IX knj. preuzeo ih je Istoriski institut u Cetinju. Sastav redakcije ostao je uglavnom isti. Od IX knj. časopis izlazi polugodišnje. Budući da je prvih pet knjiga prikazano u HZ II i III (1949 i 1950), to sada nastavljamo sa prikazom daljnjih pet knjiga, ograničavajući se samo na one priloge, koji su od većeg značenja za crnogorsku i jugoslavensku povijest.

1. Izvorna građa, koju je časopis u početku donosio u posebnoj rubrici, objavljena je posljednji put u VI knjizi. R. Dragičević, *Dokumenti iz arhiva crnogorskih guvernadura* (VI, 296-326, 433-461), i J. Milović, *Pisma iz epohe Petra I Petrovića* (VI, 327-346, 462-493), daju nažalost svoju građu bez ikakvih napomena.

2. Stare ćirilske štamparije Crnojevića i Božidara Vukovića Podgoričanina obrađuje u tri priloga Đ. Radojičić, *Karakter i glavni momenti iz prošlosti starih štamparija srpskih XV i XVIII v.* (VI, 225-279); *Knjige na pergamentu iz štamparije Božidara Vukovića* (VI, 354-356) i *Dve naše bibliografske retkosti* (VIII, 1-10).

3. *Povijest Crne Gore u Srednjem vijeku.* — S. Mijušković, *Nekoliko podataka o Radiću Crnojeviću na osnovu arhivske građe iz Državnog arhiva u Kotoru* (VIII, 309-318), prikazuje odnose Radića Crnojevića prema Kotoru, Veneciji i Đurđu Balšiću. Na kraju priloga priopćeno je nekoliko dokumenata iz kotorskih sudsko-notarskih spisa, koji nas upoznaju sa nekim pojedinostima iz sukoba Radića s Kotorom u vrijeme, kada je taj grad stjecajem prilika bio potpuno nezavisan.

M. Žeravčić, *Jedno sporno pitanje u našoj narodnoj istoriji* (VI, 367-381), raspravlja o problemu nezavisnosti Crne Gore u postavkama Il. Ruvarca, Jovana Tomića i Đurđeva (po njegovim radovima do 1950) na jednoj strani i stare škole, zasnovane na tradiciji, a kasnije branjene od L. Tomanovića, Jaše Tomića i N. Škerovića na drugoj strani. Autor nastoji da zauzme svoj stav prema ovom problemu, koji bi se mogao definisati sa hipotezom St. Stanojevića: Crna Gora bila je sa formalnog gledišta, ali ne i de facto zavisna od Turaka.

I. Stjepčević i R. Kovijanić, *Dokaz o autonomiji Crne Gore u XVII v.* (IX, 504-509), donose sadržaj ugovora sklopljenog 1660 između crnogorskih glavara i pogranične vlasti Mletačke republike o odbrani od turskih upada sa istočne strane

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB